

Nijolė Keršytė

STRUKTŪRALIZMO IR FENOMENOLOGIJOS „SANTUOKA“ A. J. GREIMO SEMIOTIKOJE

*Šiuolaikinės filosofijos skyrius
Kultūros, filosofijos ir meno institutas
Saltoniškių g. 58
LT-08105 Vilnius
El. paštas: nijolius@gmail.com*

Straipsnyje siekiama sugriauti kelis intelektualinio ir akademinio pasaulio mitus. Pirmą, mitą apie struktūralizmą ir fenomenologiją kaip apie du vienas kitam prieštaraujančius ir nesuderinamus mąstymo būdus. Antrą, mitą apie semiotiką kaip apie lingvistinę teoriją, apsiribojančią tekstų analize. Algirdo Juliaus Greimo semiotika nuo pat savo atsiradimo kūrėsi kaip prasmės teorija, siekianti apimti ne tik žodinę, bet ir nežodinę raišką turinčius reikšminius darinius (pvz., paveikslus, erdves, kūną). Taip šalia naratyvinės gramatikos atsirado juslinio pasaulio ar jusliškumo semiotika. Ši semiotikos pakraipa struktūrinei analizei leido suartėti su fenomenologiniu aprašymu. Remiantis šiais istoriniais, dažnai ignoruojamais faktais, bus svarstoma, kokios prielaidos leidžia suartėti šioms iki tol tarpusavyje priešintoms mąstymo perspektyvoms.

RAKTAŽODŽIAI: semiotika, struktūralizmas, fenomenologija, naratyvinė gramatika, juslinė semiotika, Greimas, Merleau-Ponty.

Nenorėčiau kalbėti apie struktūralizmą apskritai ir apie fenomenologiją apskritai. Tokio pobūdžio apibendrinimai sukuria daugybę netikslumų, nesusi-pratimų ir iškreipimų. Čia kalbėsiu tik apie tą struktūralizmą, kurį galima

aptikti Algirdo Juliaus Greimo semiotikoje, ir apie tą, kuris jam turėjo tiesioginės įtakos. Greimo semiotiką galima suvokti siaurąja ir plačiąja prasme. Siaurąja prasme tai būtų semiotika, pasirodanti vieno autoriaus darbuose. Plačiąja prasme ji reiškia Greimo įsteigtą semiotikos mokyklą, kurią vienas jos mokinių (Jeanas-Claude'as Coquet) pavadino „Paryžiaus semiotika“. Šiame straipsnyje apsiribosiu paties Greimo rašytais darbais, o fenomenologiją čia daugiausia reprezentuos Maurice'o Merleau-Ponty darbai.

I.

Kaip teigia prancūzų filosofas Vincent'as Descombes'as, „nėra tikraja to žodžio prasme struktūralistinės filosofijos, kurią būtų galima [...] supriešinti su fenomenologine mokykla. „Struktūralizmas“ galiausiai tėra tik mokslinio metodo pavadinimas. Tačiau neabejotinai esama struktūralizmo *efekto*, padaryto filosofiniam diskursui“ (Descombes 1979: 96). Taigi, struktūralizmo ir fenomenologijos lyginimas – problemiškas, nes tai nėra kokios nors dvi skirtingos filosofinės mokyklos ar teorijos. O juolab ši asimetrija išlieka kalbant apie semiotiką ir fenomenologiją, nes Greimo semiotika, kuri save pateikia kaip tam tikrą reikšmės teoriją, nuolat pabrėžia, kad ji nėra jokia filosofija¹. Tai reiškia, kad ji nepretenduoja pasakyti jokios tiesos apie pasaulį, ji tik siekia aprašyti, kaip konstruojama kokio nors tiesa apie pasaulį žmonių kalbose (diskursuose) ir jų veiksmuose, poelgiuose. Bet net jei semiotiką, kaip ir struktūralizmą, laikytume tik „moksliniu metodu“, – Greimo semiotikos atžvilgiu tai netikslu, nes ji save suvokia ne vien kaip metodą, bet ir kaip teoriją, – niekas netrukdo paklausti, kokiomis prielaidomis remiasi šis metodas ar ši teorija, o prielaidų klausimas – tai jau filosofinis klausimas. Teorines-epistemologines semiotikos prielaidas Greimas aptaria semiotikos žodyne (Greimas, Courtés 1979), tačiau platesniame filosofiniame kontekste jos nagrinėtos mažai. Kadangi semiotikai trūksta filosofinės savirefleksijos, tenka „iš šalies“ atlikti „archeologinį“ darbą.

Jokiu būdu nesiimsiu aptarti visų prancūziškosios semiotikos epistemologinių ar filosofinių prielaidų. Mane domintų tik tos prielaidos, kurios leido semiotikoje įvykti tai neįprastai, negirdėtai, pusiau slaptai struktūralizmo ir fenomenologijos sąjungai ar „santuokai“. Sąjunga neįprasta dėl to, kad struktūralistinis mąstymas 7-ajame dešimtmetyje radosi kaip priešprieša „sąmonės filosofijai“, kuriai bent jau Prancūzijoje buvo priskiriama fenomenologi-

¹ Tai suprantama turint omenyje, kad pats Greimas buvo kalbininkas, net jei jo semiotika anaipol nėra eilinė lingvistinė teorija. Tai liudija jo pagrindinių ilgamečių mokinių specialybės: kai kurie jų – literatūros specialistai (Josephas Courtés'as, Jeanas-Claude'as Coquet, Jacques'as Fontanille, Denis Bertrand'as), kiti atėję iš politinių-socialinių mokslų (Ericas Landowski) ar iš sociologijos (Paolo Fabbri), kiti – iš menotyros (Jeanas-Marie Flochas, Felixas Thürlemannas), dar kiti – filosofai (Jeanas-François Bordronas, Jeanas Petitot).

ja: „Fenomenologija, apsisprendama pasilikti „karteziškoje sąmonės filosofijų perspektyvoje“, yra neabejotinai idealistinė“ (Descombes 1979: 94)². Ir vėliau struktūralistinis mąstymas buvo nuolat priešinamas fenomenologiniam, aptariant skirtingą jų požiūrį į subjektą, kalbą, reikšmę (tokios linijos laikosi ir minėtasis Descombes'as). Ši nuostata daug kam būdinga iki šiol, taip pat ir Lietuvoje (tarkime, literatūrologijoje linkstama priešinti fenomenologinę ir struktūralistinę-semiotinę teksto interpretacijas). Tokiam supriešinimui užkerta kelią prancūzų hermeneutinės filosofijos atstovo Paulio Ricėuro darbai. Jis buvo pirmasis (ir, rodos, vienintelis), ėmęs lyginti hermeneutinę ir semiotinę teksto analizes ir parodęs, kad šios priėigos skiriasi ne neigdamos, bet papildydamos viena kitą³. Vis dėlto semiotika Ricėurą labiausiai domino kaip teksto interpretacijos teorija. O juk semiotika neapsiriboja žodinių diskursų analize, ji užsiima bet kokiais reikšminiais (ar žmogui reikšmingais) dariniais. Tad kyla klausimas, koks yra jos santykis ne tik su viena iš fenomenologinės pakraipos teksto teorijų – hermeneutika, bet ir apskritai su visa fenomenologine tradicija, jos pagrindais.

Pačių semiotikų aplinkoje minėtoji „slapta“ struktūralizmo ir fenomenologijos „santuoka“ jau tapusi „vieša paslaptimi“ ir nebeginčijamu dalyku. Ginčijamasi tik dėl vieno: koku mastu semiotika yra fenomenologiška ir nuo kada įvyko jos jungtuvės su fenomenologija.

Šio tipo svarstymuose dažnai laikomasi, mano manymu, ydingo disciplinų ryšių supratimo, pagal kurį tokio ryšio esama tik tada, kai vienas autorius tiesiogiai cituoja ar nurodo kitą. Antai Driss Ablali straipsnyje „Semiotika ir fenomenologija“ (Ablali 2004 : 219-240) fenomenologijos pėdsakai fiksuojami pirmojoje Greimo knygoje *Struktūrinė semantika*, kur pats jos autorius užsimena apie Merleau-Ponty (Greimas 1966; Greimas 2005: 35), o vėliau jie aptinkami jau tik paskutinėje jo knygoje *Apie netobulumą* (Greimas 1987; Greimas 1991), kur autorius šį kartą daro užuominą į kitą fenomenologą – Edmundą Husserlį. Iš to Ablali daro išvadą, kad iki paskutinės knygos Greimo semiotikoje nebuvo jokio ryšio su fenomenologija (išskyrus tą nedidelę užuominą į Merleau-Ponty *Struktūrinėje semantikoje*). Tokia išvada stebina paviršutiniškumu: ten, kur Greimas nemini jokio fenomenologo vardo, ten nėra ir jokio ryšio su fenomenologija.

² Šioje citatoje Descombes'as cituoja Jeaną Beaufret iš jo knygos *Introduction aux philosophies de l'existence*, 1971, Paris: Denoël/Gonthier, p. 121.

³ Čia nurodysiu tik lietuvių kalba prieinamus Ricėuro tekstus šia tema. Visų pirma, straipsnis „Tarp hermeneutikos ir semiotikos“ (Ricœur 1992: 21–38), kuriame hermeneutinės ir semiotinės analizės prieiga lyginama per hermeneutinę aiškinimo/supratimo dialektiką. Deja, šis tekstas pernelyg sudėtingas ir suprantamas tik gerai išmanantiems Greimo semiotiką. Daug aiškiau ir suprantamiau tas pats klausimas aptariamas Ricėuro paskaitose, išspausdintose atskira knygele *Interpretacijos teorija: diskursas ir reikšmės perteklius* (konkrečiai žr. Ricœur 2000: 94–101). Apie Ricėuro ir Greimo kaip mokslininkų santykį žr. Landowskio straipsnį „In memoriam Pauliui Ricėurui“ (Landowski 2005b: 280–282).

Šiame straipsnyje bus visiškai suspenduojamas įtakos klausimas, paliekant jį semiotikos istorijos tyrinėtojams. Greimo atveju jis netgi nevaisingas, nes šis mokslininkas savo darbuose labai šykščiai pateikia kokias nors nuorodas į kitus (teorinius) tekstus. Čia bus klausama, kaip tam tikros fenomenologinės nuostatos anapus bet kokių įtakų ataidi semiotiniuose Greimo svarstymuose apie kalbą, tekstą, reikšmę.

II.

Kokiu pagrindu galima ši iš pažiūros ar tariamai nesuderinamų mąstymo būdų sąjunga? Norint ją svarstyti, visų pirma būtina atsisakyti apie šias dvi disciplinas sukurtų klaidinančių schemų ar „mitų“. Pirmasis „mitas“ – kad semiotika esanti grynai spekuliatyvi teksto teorija. Antrasis „mitas“ – kad fenomenologija esanti „sąmonės filosofija“. Tarp kalbos, teksto analizės ir sąmonės aprašymo visuomet žiojės praraja, ir tol, kol semiotika bei fenomenologija bus taip suvokiamos, jos atrodys nesuderinamos.

Pirmasis mitas apie semiotiką kaip apie teksto teoriją sugriaunamas nesunkiai, nes jis tiesiog prieštarauja faktinei dalykų padėčiai, kurią liudija semiotiniai tekstai. Greimo semiotika nuo pat savo atsiradimo kūrėsi kaip reikšmės teorija, siekianti apimti ne tik žodinę, bet ir kitokią raišką turinčius reikšminius darinius (pvz., paveikslus, erdves, kūną). Tiesa, konstruodamas naratyvinės gramatikos pagrindus, kurie ir turėjo sudaryti reikšmės teorijos ašį, Greimas rėmėsi žodiniiais (folkloriniais ar literatūriniais) pasakojimais. Tačiau jau 1968 m., taigi praėjus vos dvejiems metams nuo pirmosios knygos *Struktūrinė semantika*, pasirodo Greimo straipsnis iškaltingu pavadinimu „Natūraliojo pasaulio semiotikos sąlygos“⁴. 1972 m. jis rašo straipsnį „Topologinės semiotikos link“, kuriuo apibendrina grupinį darbą apie erdvės analizę⁵, o 1978-aisiais – straipsnį „Figūratyvinė semiotika ir plastinė semiotika“ (Greimas 2006: 71–98), turėjusį tapti įvadu rinkinio, skirto figūratyvinei ir abstrakčiajai dailei. Taigi, greta naratyvinės gramatikos, aprašančios, kaip reikšmė gimsta įvairiausio tipo sąveikose, geriausiai išryškėjančiose pasakojimuose, buvo pamažu kuriama natūraliojo pasaulio, arba jusliškumo, semiotika. Ši semiotikos pakraipa struktūrinei analizei leido suartėti su fenomenologine analize.

⁴ Iš pradžių pasirodęs žurnale *Langage*, vėliau jis perspausdinamas Greimo knygoje *Du sens* (Greimas 1970). Šis straipsnis išspausdintas pirmojoje lietuviškoje Greimo rinktinėje *Semiotika* (Greimas 1989: 115–156).

⁵ Šis straipsnis rašytas 1972 m., bet pirmą kartą spausdintas A. J. Greimas, *Sémiotique et sciences sociales*, (Greimas 1976), vėliau straipsnių rinkinyje *Sémiotique de l'espace* (Greimas 1979).

Antrajam „mitui“ sugriauti reikėtų daug daugiau laiko. Pasitenkinsiu čia nuoroda į tai, kaip Jacques'as Derrida apibūdina Husserlio fenomenologiją: „Bet kokia patirtis – tai prasmės (*Sinn*) patirtis. Viskas, kas pasirodo sąmonei, viskas, kas yra kokiai nors sąmonei apskritai, yra *prasmė*. Prasmė – tai fenomeno fenomeniškumas“ (Derrida 1972: 42).

Suvokimo fenomenologijoje, kurioje Merleau-Ponty nuolat kovoja su empiristais ir idealistais (kognityvistais), aiškiai matyti, kad fenomenologija neužsiima nei grynomis sąmonės duotimis ar reiškiniais, kaip tai daro psichologija, nei grynais empiriniais reiškiniais, kaip tai darė empiristai. Ji nėra nei vien intelektualistinė (ar idealistinė), nei empiristinė teorija, nes jos aprašoma žmogiška patirtis irgi nėra nei vien psichinė, nei vien empirinė, ji visuomet jau iš karto susijusi su reikšmėmis – tai *reikšminė* ir *reikšmių* patirtis.

Tad Greimo semiotiką suvokiant kaip bendrąją reikšmės teoriją, o Merleau-Ponty fenomenologiją – kaip juslinės patirties reikšmių filosofiją, jos jau nebeatrodo tokios nesuderinamos.

Nors semiotika akivaizdžiausiai suartėjo su fenomenologija tada, kai ėmėsi juslinės patirties analizės, vis dėlto ir iki tol šiuos du mąstymo būdus siejo kai kurios bendros pamatinės prielaidos. Aptarsiu čia kelias pačias bendriausias.

1) Abiem disciplinoms būdingas pasipriešinimas klasikiniam metafiziniam mąstymui, pagal kurį protas, siela priešpriešinami kūnui, materijai, arba „mąstanti substancija“ – „tįsijai substancijai“.

Šį pasipriešinimą nesunku fiksuoti jau Ferdinando de Saussure'o kalbotyroje, kai struktūralizmo pradininkas perspėja, kad jo ženklo sampratos negalima tapatinti su viduramžiškąja ir signifikanto/signifikato jungtį laikyti kūno/sielos jungties analogu (šio perspėjimo nepaiso Derrida, tapatindamas viduramžišką ženklo teoriją su sosiūriškąja ir taip palaikydamas apmaudžią painiavą (Derrida 2006: 24–25)). Visur dažnai kartojamas ženklo palyginimas su popieriaus lapu, kuriuo šveicarų kalbininkas nori pabrėžti signifikanto ir signifikato neatsiejamumą bei lygiavertiškumą. Daug mažiau žinomas, nors šiame kontekste daug svarbesnis yra Saussure'o pateikiamas ženklo lyginimas su chemine formule: „Ši dvipusė vienovė dažnai buvo lyginama su žmogiško asmens, sudaryto iš kūno ir sielos, vienove. Toks sugretinimas mūsų netenkina. Geriau būtų galvoti apie, tarkime, vandens cheminę sudėtį: tai vandenilio ir deguonies derinys; kiekvienas iš šių elementų atskirai paėmus neturi jokios vandeniui būdingos savybės“ (Saussure 1969: 145). Šis palyginimas signifikantą ir signifikatą skatina traktuoti kaip vien santykinius kiekybinius dydžius, tarp kurių nėra jokio substancialaus („prigimtinio“) skirtumo, kuris leistų įvesti hierarchijos ar pirmumo ryšį, kaip viduramžiškoje sampratoje, kur signifikantas buvo suvokiamas kaip antrinis, išvestinis, dirbtinis pakai-

talas, atvaizdas, nevykusiai pamėgdžiojantis ir reprezentuojantis signifikatą kaip „originalą“, pirminį „vaizdą“ (idėją, *eidos*). Sosiūriškoje sampratoje tarp signifikanto ir signifikato esama skirtumo, bet jis ne substancinės, ne gamtinės-fizinės prigimties. Ženklą sudarančius dėmenis (signifikantą ir signifikatą) Saussure'as traktuoja ne kaip pozityvius, turiningus, bet kaip santykinus, diferencinius ir negatyvius vienetus: „Skirtumas dažniausiai suponuoja pozityvius terminus, tarp kurių jis atsiranda, tačiau kalboje yra tik skirtumai *be pozityvių terminų*. [...] signifikatas ir signifikantas, kiekvieną atskirai paėmus, yra vien diferenciniai ir negatyvūs...“ (Saussure 1969: 166).

Saussure'as, būdamas kalbininkas, savo projektą suvokia vien lingvistinėje perspektyvoje. O Derrida, kuris bene pirmasis imasi ieškoti paralelių tarp struktūralizmo ir fenomenologijos, kalbininkų-struktūralistų atliekamus teorinius judesius vis lygina su Husserlio transcendentalinės fenomenologijos teoriniais judesiais. Antai struktūralistų atsiribojimą nuo referento – nuo empirinio pasaulio – jis interpretuoja kaip fenomenologinę redukciją, kuri parengia ne kokio nors *pasirodancio empirinio* fenomeno, bet paties jo *pasirodymo* struktūros tyrimą.

Saussure'as pažymi, kad kalbos sistemoje, kurią tiria kalbotyra, veikia ne empiriniai garsai ar raidės, bet idealūs jų konstruktai – fonemos ir grafemos⁶. Tiesa, mokslininkas tas kalbines idealybes dar nusako psichologijos sąvokomis („kalbinį ženklą sudarantys terminai abu yra psichiniai ir mūsų smegenyse susiję asociacijos ryšiu [...] Pastarasis [akustinis atvaizdas] yra ne materialus garsas, grynai fizinis dalykas, bet psichinis šio garso išpaudas, reprezentacija, apie kurią liudija mūsų joslės; jis yra juslinis, ir jei jį vadiname „materialiu“, tai tik ta prasme, kad priešpriešiname jį kitam, apskritai abstraktesniam asociacijos terminui – sąvokai“ (Saussure 1969: 98)), kurių kitas struktūrinės kalbotyros atstovas – Louisas Hjelmslevas kaip tik mėgins atsikratyti. Kad struktūrinė kalbotyra turi reikalo ne su empiriniais duomenimis, bet su grafemomis ar fonemomis kaip *grynosiomis juslinėmis formomis*, tai pabrėžia ir Hjelmslevu besiremiantis Derrida. Kaip tik jis brėžia paralelę tarp struktūralistinio ir fenomenologinio mąstymo: „Žinome, kad Saussure'as skiria „akustinį atvaizdą“ ir objektyvų garsą (Saussure 1969: 98). Šitaip jis suteikia sau teisę „redukuoti“ (fenomenologine šio žodžio prasme) akustikos ir fiziologijos mokslą, tuo pat metu įsteigdamas kalbos mokslą. Akustinis atvaizdas – tai garso pasirodymo struktūra, kuri yra ne kas kita kaip pasirodantis garsas. Būtent akustinį atvaizdą jis vadina *signifikantu*, *signifikato* vardą palikdamas, žinoma, ne daiktui (jį redukuoja kalbos aktas ir pati jos idealybė), bet „sąvokai“, be abejo, šiuo atveju netikusiam žodžiui: geriau sakykime – prasmės idealy-

⁶ Pvz., garsas *a* empiriškai gali būti tariamas įvairiu tono aukščiu ir skirtingu ilgiu, lygiai kaip ir raidė *a* gali būti rašoma labai skirtingai, tačiau *a* fonema ar grafema yra savotiškas visų tų empirinių variantų invariantas ar modelis – idealybė.

bei. [...] Girdimumas yra struktūriškai fenomeniškas ir priklauso radikaliai kitokios kilmės sąrangai nei realaus garso pasaulyje sąranga. Šį subtilų, bet absoliučiai lemiamą heterogeniškumą galima išryškinti tik atliekant fenomenologinę redukciją. Tad ji yra būtina bet kokiai girdimumo analizei, nesvarbu, ar ji gimtų iš lingvistinių, psichoanalitinių ar kitokių paskatų [...] Psichinis atvaizdas, apie kurį kalba Saussure'as, neturi būti išorinę tikrovę kopijuojanti vidinė tikrovė. Veikale *Idėjos I* Husserlis kritikuoja „portreto“ sampratą, o veikale *Krisis* (p. 63 ir t.) parodo, kaip fenomenologija turi įveikti natūralistinę „vidinės patirties“ ir „išorinės patirties“ priešpriešą, kuria gyvuoja psichologija bei humanitariniai mokslai“ (Derrida 2006: 87–89). Derrida pabrėžia, kad ženklas, kaip ir fenomenas, yra ne daugiau išorinis nei vidinis, ne daugiau pasauliškas, nei psichinis, ne daugiau realus nei idealus, ne daugiau forma nei išgyvenimas.

Greimo naratyvinė semiotika iš tiesų daugiau remiasi Kopenhagos lingvistinės mokyklos steigėjo Hjelmslevo, o ne Saussure'o kalbotyra, mat semiotika yra *ne ženklų, o reikšmės teorija*⁷. Vietoj signifikanto/signifikato perskyros jis naudojami Hjelmslevo įvesta išraiškos ir turinio, taip pat, atitinkamai, turinio substancijos bei formos ir išraiškos substancijos bei formos perskyra. Nors šie Hjelmslevo terminai (išraiška/turinys, forma/substancija), kaip priekaištauja Derrida (Derrida 2006: 84; Derrida 1972: 49–50), yra atėję iš metafizinės filosofijos, pats Hjelmslevas perspėja dėl jų reliatyvumo, ar sąlygiškumo. Jis užsimena, kad išraiškos (signifikanto) ir turinio (signifikato), taip pat formos ir substancijos sąvokos nėra substancialios, jos santykinės ir arbitralios: tai, kas vienoje kalbos plotmėje yra išraiška, kitoje gali virsti turiniu, taigi jie gali susikeisti vietomis⁸. Hjelmslevas siekia dar labiau formalizuoti šveicarų kalbininko pasiūlytą kalbos sampratą, apvalydamas ją nuo substancializmo ir psychologizmo. Kalbą jis nori aprašyti kaip algebrinę sistemą, taigi kaip grynąją formą, nebeprisiklausančią nuo jokios „substancijos“ – nei nuo garsinės-grafinės, nei nuo semantinės. Hjelmslevas ne tik panaikina substancijų (garsinės ir rašytinės) hierarchiją, dar veikusią Saussure'o kalbotyroje, bet ir pabrėžia jau Saussure'o iškeltą signifikanto ir signifikato lygiavertiškumą, parodydamas, kad jie paklūsta tiems patiems skirties principams: ir vieno, ir kito vertė randasi per jo santykius su gretimai esančiais elementais (sintagminiai

⁷ Apie tai plačiau žr. Landowski E. „Skaitymo išbandymas“ II skyriaus „Tarp semiologijos ir dekonstrukcijos“ 1 poskyrį „Šiapus ženklų ir kodų“ (Landowski 2004).

⁸ „Atsižvelgiant į funkcinę jų apibrėžtį, neįmanoma įrodyti, kad vieną iš šių dydžių teisėtai galima vadinti *išraiška*, o kitą – *turiniu*, o ne atvirkščiai“ (Hjelmslev 1968: 85); „Tai, kas vienu atžvilgiu yra ‚substancija‘, kitu atžvilgiu tampa ‚forma‘...“ (Hjelmslev 1968: 110). Vėlesniame darbe Hjelmslevas paaiškina, kad substancija jis laiko viską, kas nepriklauso formai, t. y. visas nagrinėjamo objekto ypatybes, kurios konkrečioje analizėje paliekamos nuošalyje ir nepanaudojamos ji apibrėžiant. Mat viskas, kas analizuojama mokslinškai, yra įforminama. Todėl tai, kas vienoje analizėje gali būti laikoma neįforminta substancija (formos „likutis“), kitoje analizėje gali tapti forma. Tad šios sąvokos yra „*reliatyvūs*, o ne absoliutūs terminai“ (L. Hjelmslev, „La stratification du langage“ (1954) (Hjelmslev 1971: 56)).

santykiai) ir per jo santykius su jį pakeisti galinčiais, analogiškais elementais (paradigminiai santykiai).

Saussure'as buvo pastebėjęs, kad žodinė kalba tėra viena iš ženklų, išreiškiančių idėjas, sistemų (greta tokių ženklinių sistemų, kaip kelio ženklai, simboliniai ritualai, mandagumo formulės, kariniai signalai ir pan.), o kalbotyra yra bendresnio ženklų mokslo – semiologijos – galinčio studijuoti „ženklų gyvenimą socialiniame gyvenime“, dalis (Saussure 1969: 33). Greimas užsimoja sukurti Saussure'o minėtą bendrąją reikšmės teoriją, pavadindamas ją semiotika (reikšmės, o ne ženklų mokslu, kuris yra semiologija). Ja siekiama analizuoti įvairiausių reikšminių darinius – literatūrinius tekstus, mitus, paveikslus, erdves, papročius, ritualus, madą, sapnus. Greimo originalumas pasireiškia tuo, kad *reikšmės* teoriją jis susieja su *naratyvumu*, suprantamu kaip virsmas, transformacija – perėjimas iš vieno būvio į kitą⁹. Saussure'as minimalia sąlyga reikšmei atsirasti laiko *skirtumą*: vienas atskiras elementas nieko nereiškia; kol nėra dviejų elementų ir jų santykio, nėra reikšmės. Greimas reikšmę susieja su *sąveika* (*interaction*). Kiekviename diskurse (žodiniame pasakojime, kine, virtuvės recepte) ar socialinių santykių sistemose (papročiuose, ritualuose) kažkas vyksta, t. y. pereinama nuo pradinio būvio į pabaigos būvį, kitaip sakant, kiekvienas diskursas yra transformacijų seka, arba algoritmas¹⁰. Šių transformacijų metu vyksta verčių cirkuliacija arba mainai (jei tai socialinė sąveika). Norėdamas aprašyti, kaip vyksta šios transformacijos, sąveikos bei verčių mainai, semiotikas imasi kurti *naratyvinės gramatikos* (kartais ji vadinama naratyvine sintakse) teoriją. Jos tikslas – aprašyti įvairiausių reikšminių darinių *turinio formą*, t. y. kaip, nekreipiant dėmesio į išraiškos substanciją (žodinę, vizualinę, audiovizualinę, gestinę), formuojasi tų darinių turinys – transformacijos, verčių cirkuliacija, o per visa tai ir reikšmė. Turinys – idėjos (argumentaciniame diskurse), realios ar fiktyvios istorijos (meniniame, mitiniame diskurse), socialinių santykių normos (teisiniame diskurse, papročiuose) – turi būti įformintas, turi įgauti išraišką, tik taip jis gali būti analizuojamas. Šiuo požiūriu Greimo semiotikoje, kaip ir Saussure'o ar Hjelmslevo kalbotyroje, konceptualumas neatsiejamas nuo raiškos, o materija neatsiejama nuo formos, kaip dvasiniai dalykai neatsiejami nuo juos įkūnijančių išraiškų.

2) Semiotikas, atlikdamas semiotinę analizę, elgiasi kaip filosofas, užsiiman-tis fenomenologiniu aprašymu: jis atlieka tai, kas fenomenologijoje vadinama *epochē* – išankstinių nuostatų, žinojimo suskliaudimu. Semiotikoje tai vadinama *teksto imanencijos principu*. Juo remiantis postuluojamas teksto autono-

⁹ Plačiau apie tai žr. Landowski 2005a: 21–23.

¹⁰ Žr. straipsnį *Transformation* in Greimas, Courtés 1979: 401.

miškumas, arba sąlygiškas jo nepriklausymas nuo „išorės“. Semiotinė analizė siekia aiškinti tekstą iš jo paties „vidaus“, o ne remdamasi ekstratekstiniais elementais: istorinėmis teksto sukūrimo aplinkybėmis, kūrėjo biografija, psichologija, ideologine-socialine jo determinacija.

Dėl šio imanencijos principo semiotikai buvo daug priekaištauta: esą ji atskiria tekstą nuo konteksto, nuo istorijos, nuo visuomenės, nuo tikrovės. Tokiuose priekaištuose glūdėjo kelios užslėptos prielaidos: a) kad tekstas yra užtekstinės tikrovės atspindys, reprezentacija; b) kad užtekstinė tikrovė (gamta, istorija, visuomenė), skirtingai nei tekstinė, yra nekalbinė, natūrali, nesukonstruota. Struktūrinė semiotika abi šias prielaidas atmeta: a) tekstas ne pamėgdžioja, ne mimetiškai atkartoja tikrovę, bet ją konstruoja; b) tikrovė nėra duota, nėra mums prieinama „pati savaime“, ji nuolat mūsų pačių kuriamą, ji yra mūsų racionalaus ar iracionalaus santykio su ja rezultatas.

3) Kalbos kaip sistemos aprašymas Saussure'o kalbotyroje, vėliau bendrosios naratyvinės gramatikos kūrimas Greimo semiotikoje galėtų būti lyginamas su transcendentalinės sąmonės sferos ar universalių patirties struktūrų aprašymu fenomenologijoje.

Saussure'ui *Bendrosios kalbotyros paskaitose* rūpi išryškinti visoms kalboms būdingus pamatinius, konstitutyvius principus, nepaisant didžiulės kalbų įvairovės ir nepriklausomai nuo istorinės jų tarpusavio įtakos. Tuo tikslu jis imasi sinchroninės kalbotyros – kalbos kaip sistemos (*langue*) aprašymo. Greimui atitinkamai rūpi išryškinti visiems diskursams (vėliau – visiems reikšminiams dariniams, ne vien diskursams) būdingus jų reikšmės formavimosi principus, nepaisant žanrinės, rūšinės, istorinės diskursų įvairovės. Tuo tikslu jis konstruoja bendrąją naratyvinę gramatiką, tinkančią visiems reikšminiams diskursams ar dariniams, kuriuose reikšmė randasi per sąveiką.

Nors Greimas, kaip ir Saussure'as bei Hjelmslevas – kalbininkas, vis dėlto jo semiotikos projektas pranoksta kalbotyros ribas, ir nors jis dėl to neįpuola į filosofiją, tam tikrų paralelių tarp semiotinių ir filosofinių tyrinėjimų įveda. Tai išryškėja semiotikos žodyne svarstant kalbinės kompetencijos (iš amerikiečių kalbininko Noamo Chomsky'o generatyvinės gramatikos paimto termino) klausimą.

Tai, ką Saussure'as savo kalbotyroje pavadino „kalba kaip sistema“ (ši sąvoka pratęsia XVIII a. svarstymus apie „sistemas“ ir „mechanizmus“), Chomsky pavadina „kompetencija“ (epistemologiškai ji susijusi su XVII a. „galių“ (*facultés*) psichologija). Nors kalba ir kompetencija nėra visiškai taip pat suvokiamos (Saussure'as kalbą suvokia kaip *paradigminę* sistemą, o Chomsky pabrėžia *sintagminę* kompetencijos aspektą, mat ji reiškiasi kaip gebėjimas kurti ir suvokti neribotą skaičių pasakymų), vis dėlto joms bendra tai, kad abi yra virtualios ir, kaip logiškai ankstesnės, priešpriešinamos kalbėjimui (*paro-*

le) ir atlikčiai (*performance*): kalbėjimas yra iš anksto egzistuojančių kalbinių galimybių realizacija, o atliktis – potencialiai egzistuojančios kompetencijos aktualizavimas. Taigi, ir kalba kaip sistema, ir kalbinė kompetencija – tai kalbos gramatika, turinti transcendentalinį statusą¹¹. Svarstydamas apie savo kuriamą naratyvinę gramatiką, jai reikalingą semionaratyvinę kompetenciją Greimas apibūdina taip: „Pritardami Hjelmslevui ir Chomsky’ui, galime ją suvokti kaip sudarytą iš taksinominių bei sintaksinių artikuliacijų, o ne kaip paprastą paradigmą, prilygstančią Saussure’o „kalbai“; pritardami Saussure’ui, galime ją laikyti turinčią transcendentalinį statusą (semionaratyvinės formos, kurios postuluojamos kaip universalios, t. y. būdingos bet kokioms kalbinėms ir transkalbinėms bendruomenėms, išliekančios vieną kalbą verčiant į kitą ir atpažįstamos nelingvistinėse semiotikose¹²). Tad semionaratyvinė kompetencija atitinka tai, ką nemoksliniais terminais būtų galima pavadinti žmogiškojo intelekto klasifikacinėmis bei programuojančiomis formomis. Šioji kompetencija gali būti aprašyta kaip *pamatinė* pasakymodiskurso *gramatika* [naratyvinė gramatika – *N. K.*], ankstesnė už sakymą ir jo presuponuojama“ (Greimas, Courtés 1979: 103–104).

Čia vertėtų kiek daugiau paaiškinti, kas yra tos semionaratyvinės formos. Greimas parodo, kad, nepriklausomai nuo epochų nei tautų, visuose diskursuose – tiek naratyviniuose (pasakojančiuose kokias nors istorijas), tiek nenaratyviniuose (teisinio ar politinio argumentavimo diskursuose, lyriniuose eilėraščiuose, virtuvės receptuose) – kurie fiksuoja kokius nors veiksmus, įvykius bei sąveikas, reikšmė formuojasi per tam tikrą verčių cirkuliaciją. Antropomorfiniuose diskursuose – tautosakinuose ar literatūriniuose pasakojimuose – vertės cirkuliuoja vykstant subjektų tarpusavio mainams. Klasikiniame pasakojime veiksmas prasideda tada, kai iš anksto duotame verčių universume atsiranda koks nors nustatytos tvarkos pažeidimas, kokio nors vertės objekto trūkumas, stoka. Tuomet pasirodo subjektas-herojus, kuris, paskatintas kito subjekto, vadinamo Lėmėju, ir, jo padedamas, imasi atkurti pažeistą tvarką, t. y. sugrąžinti prarastą vertės objektą. Subjekto-herojaus veiksmai skleidžiasi pagal tam tikrą veiksmų algoritmą (manipuliacijos, išbandymo, arba atlikties, ir sankcijos stadijų seką), kurią Greimas pavadina naratyvine sintakse, arba naratyvine schema. Kituose (nenaratyviniuose) diskursuose (pvz., virtuvės recepte) šie veiksmai atliekami neantropomorfinių veikėjų (tarkime, gamtos stichijų – vandens, ugnies, arba medžiagų), be to, kai kur naratyvinės stadijos gali būti redukuotos. Kad ir kaip būtų, visur, kur esama socialinės (tarpžmogiškos) ar žmogaus suvokiamos sąveikos (cheminė

¹¹ Žr. straipsnį *Compétence* in Greimas, Courtés 1979: 52.

¹² Lingvistinė semiotika susijusi su „natūraliosiomis kalbomis“ (žodinėmis kalbomis), o nelingvistinė semiotika – su „natūraliaisiais pasauliais“ (žmogaus vienaip ar kitaip suvokiama gamta, kosmosu, tuo, kas žmogaus nesukurta). Žr. Greimas, Courtés 1979: 343–344.

reakcija – irgi medžiagų sąveika, bet ji nepriklauso nuo žmogaus suvokimo, o štai kokio nors patiekalo receptas priklauso), visur galima aptikti pagrindinius aktantus (subjektą, Lėmėją, objektą) ir tam tikrą transformacijų algoritmą.

Tačiau Greimas nesitenkina semionaratyvine kompetencija, kurią, kaip suponuojama, turi kiekvienas sveiko proto mąstantis žmogus, galintis kurti diskursus apie sąveikas. Greta jos jis dar išskiria diskursyvinę (tekstinę) kompetenciją. Semionaratyvinė kompetencija yra ankstesnė už sakymą, ji slypi jo ištakose. O diskursyvinė kompetencija vėlesnė, „ji slypi sakymo „žemupyje“: ji konstituojasi sakymo akto metu, valdydama diskursyvines formas“ (Greimas, Courtés 1979: 104). Diskursyvinės formos – tai „aš“, „tu“, „čia“, „ten“, „dabar“, „tada“. Per jas sakymo subjektas išsirašo į savo pasakymus. Šios formos yra bendros, bet savo reikšmę jos įgyja tik konkrečioje sakymo situacijoje, kai konkretus subjektas prisiima „aš“ ir kai vieta bei laikas, *iš kurio* jis kalba, tampa „čia“ ir „dabar“, o vieta ir laikas, *apie kurį* jis kalba (pasakoja), tampa „ten“ ir „tada“.

Paviršutiniškai žiūrint, gali atrodyti, kad su fenomenologine patirtimi yra susijusi vien diskursyvinė kompetencija, nes ji implikuoja erdvinėje bei laikinėje situacijoje tam tikrą poziciją užimančią kūnišką subjektą (literatūriname tekste diskursyvinį-figūratyvinį lygmenį sudaro sakymo situacija su jos subjektais – sakytoju bei sakymo adresatu ir figūros – juslinio pasaulio raišką nurodančios konkrečios laiko, vietos formos, veikėjų pavidalai). Tačiau, kaip itin tiksliai pastebi Ricœuras, žmogišką (buvimo pasaulyje) patirtį implikuoja ne tik „paviršinis“ diskursyvinis-figūratyvinis lygmuo, bet ir giliosios naratyvinės struktūros¹³. Nors jos, kaip ir bet kokios gramatinės formos, atrodo beasmenės, nepriklausančios nuo kalbančiojo subjekto (esančios dar iki sakymo), vis dėlto jos nėra ir grynai loginės, reikalaujančios vien objektyvaus aiškinimo operacijų. Norint suvokti bei aprašyti stoką ir jos pašalinimą, hierarchinius aktantų santykius, vartojamų (kaupiamų) ir modalinių vertės objektų skirtumus, poleminę aktantų struktūrą, tiesosaką su jos atrodymo ir buvimo kategorijomis, neįmanoma remtis vien deduktyviu, spekuliatyviu protu (Ricœur žodžiais – „naratologiniu racionalumu“). Visa tai jau suponuoja išankstinį žinojimą-supratimą, ką reiškia būti pasaulyje su žmonėmis ir tarp žmonių, ką reiškia stokoti, geisti, patenkinti geismą, kovoti dėl vertės objektų ir pan.

Tad net jei vadinamoji semionaratyvinė kompetencija bei ją atitinkančios naratyvinės sintaksės struktūros (ar semionaratyvinės formos) funkcionuoja

¹³ Ricœuras tai apibūdina savais terminais. Objektyviausias kalbines-tekstines formas, kurias analitiškai aiškina semiotika, jis vadina „naratologiniu racionalumu“ (*rationalité narratologique*), o gyvenimiška, pasauliška, jusline patirtimi paremtą supratimą, kuriuo remiasi hermeneutika, įvardija „naratyviniu protu“ (*intelligence narrative*) (tiksliau gal būtų versti „naratyviniu supratimu“ ar „naratyvine nuovoka“). Ricœur tikslas – parodyti, kad naratologinis racionalumas suponuoja naratyvinį protą, o semiotinis aiškinimas implikuoja hermeneutinį supratimą (Ricœur 1992: 33–38).

kaip beasmenės (jos susijusios su pasakymo, o ne sakymo gramatika), vis tiek galima paralelė tarp jų ir to, kas fenomenologijoje vadinama transcendentoline sąmonės sfera. Ši paralelė ypač sutvirtėja prisiminus, kad prancūziškoje tradicijoje buvo svarstoma apie „transcendentalinį lauką be subjekto“ (apie šią idėją užsimena J. Hyppolite¹⁴, vėliau ją plėtoja Jeanas-Paulis Sartre¹⁴, o dar vėliau ją savo įvade į Husserlio *Geometrijos kilmę* perima Derrida).

Iš pat pradžių semiotika siekė sukurti pasakojamojo diskurso *systemą*, prilygstančią kalbai kaip sistemai, arba *naratyvinę gramatiką*. Nagrinėjant žodinius pasakojimus, pirmiausia jie buvo suvokiami kaip grynas pranešimas, anoniminis *pasakymas (énoncé)*, atsietas nuo sakymo (*énonciation*) (pasakojimo akto) situacijos (erdvinių ir laikinių nuorodų), nuo sakytojo (pasakojančio subjekto), nuo adresato (skaitytojo, klausytojo), nuo sakytojo santykio su tuo, ką jis sako. Čia buvo susk liausta viskas, kas susiję su subjektyviu (intersubjektyviu) ir kartu fenomenologiniu žodinio diskurso matmeniu. Nesvarbu, kas ir kam ir kokiomis aplinkybėmis kalba (pasakoja). Svarbu, kas pasakojama – pasakojimo *turinys*, tiksliau, *turinio forma* – koku būdu struktūruojamas turinys (įvykiai, veiksmai, poelgiai). Bet koks reikšminis darinys (mitas, literatūrinis pasakojimas, paprotys, gestas ir t. t.) buvo suvokiamas ne kaip nepakartojama, nepaaiškinama individualybė, konkretybė, o kaip diskursas, realizuojantis virtualias bendrąsias struktūras, nepriklausančias nuo konkretaus kalbėtojo (autorius) ir konkrečios intersubjektinės *sakymo* situacijos.

Netrukus iškilo būtinybė į tekstą pasižiūrėti kaip į tam tikrą *kalbėjimo akto, šnekos* analogą kartu su kalbančiu (pasakojančiu) subjektu, konkrečia situacija, kurioje yra kalbama (pasakojama), ir kalbėjimo (pasakojimo) adresu. Tuo tikslu imta skirti daugiau dėmesio diskursyviniam-figūratyviniam lygmeniui. Iki tol jis buvo traktuojamas vien kaip gilesnių naratyvinių struktūrų sukonkretinimas, sutvirtinimas. Jis neturėjo savarankiško vaidmens, vienintelė jo funkcija – suteikti konkretų, figūratyvinį (jusliškai suvokiamą) pavidalą abstraktesniems veiksmo dalyvių (aktantų) santykiams, todėl į jį buvo žiūrima kaip į temų ir teminių vaidmenų konfigūracijų sklaidą. Pasakojimo laikas ir erdvė semiotikoje buvo suvokiami kaip antraeilės, paviršinės figūros. Nors Greimas siekė sukurti bendresnę naratyvinio *diskurso sintaksę*, atrodo, jis dar pernelyg vadovavosi tradiciniu *sakinio sintaksės* modeliu, pagal kurį gramatiniame sakinyje pagrindinės dalys yra veiksnys (gramatinis subjektas, veikiantysis) ir tarinys (predikatas, veiksmas), o laikas ir erdvė siejami su antrarūšėmis, šalutinėmis sakinio dalimis (vietos, laiko aplinkybėmis). Net ir vėliau pasakojimą ėmus analizuoti *sakymo* problematikos kontekste, vis dar buvo naudojamosi klasikinės naratyvinės semiotikos modeliais, santykius tarp jos aktantų (sakytojo ir sakymo adresato, sakytojo ir jo „įgaliotinių“)

¹⁴ Apie tai plačiau žr. šiame *Athena* numeryje Paulio Audi straipsnį „Filosofuoti „prancūziškai“. Pastabos apie šeimininį panašumą“.

suvokiant naratyvinės sintaksės terminais (kognityviniai, manipuliavimo santykiai).

Visa tai leidžia tvirtinti, kad prie juslinės ar intersubjektinės patirties analizės Greimo semiotikoje buvo prieita ne per diskursyvinio-figūratyvinio lygmens analizę. Ji taip ir liko neišplėtotą. Juslinės patirties problematika, leidžianti semiotiką tiesiogiai sieti su fenomenologiniais tyrinėjimais, radosi ne per naratyvinių tekstų analizę ir ne kuriant naratyvinę gramatiką. Ji gimė iš kitų tekstų, skirtų nežodiniams diskursams, o Greimo gyvenimo pabaigoje – iš jo „gulbės giesmės“ – estezės problemai skirtos knygos *Apie netobulumą*.

III.

Pačioje semiotikoje kai kurie jos adeptai kuria mitą, pagal kurį Greimas iš pradžių esą domėjosi vien tekstais ir skelbė, kad „anapus teksto nėra išganymo“ (panašiai kaip Derrida skelbė esą „Nėra nieko anapus, už teksto“ – „*Il n'y a pas de hors-texte*“), o į gyvenimo pabaigą pagaliau susidomėjo „pačiu gyvenimu“, „pačia tikrove“ ir savo knygoje *Apie netobulumą* ėmėsi nagrinėti juslinį žmogaus santykį su pasaulio daiktais. Kaip jau minėjau, šis mitas prieštarauja bibliografiniams duomenims, iš kurių galime matyti, kad šalia literatūrinių, folklorinių tekstų analizės Greimas rašė straipsnius, skirtus erdvei, kūnui, figūratyvinei ir abstrakčiajai dailei. Vienas jų, kurį čia glaustai aptarsiu, vadinasi „Natūraliojo pasaulio semiotikos sąlygos“ (Greimas 1989: 115–156).

Straipsnio pavadinimas kiek platesnis nei jame nagrinėjama tema. Straipsnis rašytas žurnalo *Langage* numeriui, skirtam gestų kalbai. Tik iš pradžių Greimas svarsto, kaip galima „natūraliojo pasaulio“, kitaip sakant, ne dirbtinio, ne sukonstruoto, ne žodinio, o būtent „natūraliojo“, gamtinio pasaulio, semiotika. Šie svarstymai – tai pirmieji bandymai padėti pagrindus tam, kas vėliau bus pavadinta jusline semiotika. Čia Greimui jie reikalingi tam, kad jis galėtų pereiti prie žmogaus kūno, kuris ir yra gestų šaltinis bei kūrėjas, semiotikos. Tad iš esmės straipsnis skirtas gestikuliuojančiam kūnui. Nesileisdama į jo svarstymą, aptarsiu tik natūraliojo pasaulio sąvoką, kuri tiesiogiai susijusi su jusliškumu.

Natūraliuoju pasauliu Greimas vadina visą regimybių, ar fenomenų, universumą, kuris žmogui išskyla kaip organizuota juslinių savybių visuma. Darydamas implicitinę analogiją su tekstu, diskursu, fenomenų universumą jis suvokia kaip struktūruotą visumą, turinčią hierarchinius lygmenis. Gilųjį universumo lygmenį, jo supratimu, sudaro fizinė, cheminė, biologinė ir t. t. sąranga, tyrinėjama gamtamokslio. O paviršinis universumo lygmuo kaip tik ir būtų tai, ką semiotikas vadina „natūraliuoju pasauliu“. Jis atitinka diskursyvinę struktūrą, nes jame išryškėja subjekto ir objekto santykiai, ir jis

reiškiasi kaip subjekto konstruojamas bei dešifruojamas „pasakymas“. „Natūralusis pasaulis“ – tai semiotinė to, kas iki tol buvo vadinama referentu ar ekstralingvistiniu kontekstu, interpretacija.

Kitaip nei iki tol buvo suvokiamas referentas, „natūralusis pasaulis“ nėra anapus reikšmių egzistuojantis daiktų ar „daikto-savyje“ pasaulis. Pažymins „natūralusis“ čia nėra kokia nors nuoroda į grynąją gamtą, natūrą, kaip gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Šį pažyminį Greimas vartoja tik todėl, kad nori įvesti analogiją su tuo, kas vadinama natūraliosiomis kalbomis (per priešpriešą dirbtinėms kalboms). Kaip „natūraliosios kalbos“, taip ir „natūralusis pasaulis“ žymi *aprioriškumą* individo atžvilgiu: individas į jį įsirašo nuo pat savo gimimo ir integruojasi pamažu jį išmokdamas. Žmogaus, t. y. reiškiančiame, pasaulyje gamta nėra koks nors neutralus referentas, ji visuomet jau „sukultūrinta“, t. y. vienaip ar kitaip interpretuojama bendruomenės (tai rodo skirtingos gamtos reiškinių, pvz., augalų, spalvų ir pan. taksinomijos, išryškėjančios skirtingose bendruomenėse ir liudijančios apie skirtingus pasaulio matymus).

Greimas pabrėžia glaudų natūraliųjų kalbų ir natūraliojo pasaulio ryšį: natūraliosios kalbos įformina, kategorizuoja išorinį pasaulį. Tačiau tai nereiškia, kad visos natūraliojo pasaulio kategorijos yra būtinai žodinės ir kad natūralusis pasaulis – tai tik kalbamas pasaulis. Natūraliojo pasaulio kategorijos nuo natūraliųjų kalbų kategorijų skiriasi tuo, kad natūralioji kalba gali paaiškinti, apibrėžti savo kategorijas, o natūraliojo pasaulio kategorijos yra implicitinės (vienas iš geriausių pavyzdžių – spalvų suvokimas: menininkas gali skirti daug daugiau spalvų, nei jo gimtoji kalba pateikia jų pavadinimų). Kadangi natūralusis pasaulis – organizuotas ir jau iš karto reiškiantis, taigi jis nėra kokia nors vienalytė, tolydi masė, bet yra netolydus, suskaidytas, artikuliuotas, diferencijuotas, Greimas jį galiausiai pavadina figūratyvine kalba (*langage figuratif*). Natūraliojo pasaulio kaip kalbos figūros (spalvos, formos, garsai ir t. t.) savo juslinėmis savybėmis tiesiogiai, be žodinės kalbos tarpininkavimo veikia žmogų.

Taigi Greimo semiotikoje nuo pat pradžių tvirtinama, kad reiškia ne tik ženklai – dirbtiniai, žmogaus sukurti dariniai, bet ir natūraliojo pasaulio daiktai. Todėl šalia tekstų analizės semiotika imasi nagrinėti tą juslinių pasaulio savybių poveikį žmogui, iš subjekto sąveikos su natūraliojo pasaulio daiktais atsirandančius reikšminius efektus.

Nors Greimas apie tai niekur neužsimena, bet, mano įsitikinimu, tokia „natūraliojo pasaulio“ kaip „figūratyvinės kalbos“ samprata prancūziškoje semiotikoje susiformuoja ne be Merleau-Ponty įtakos (tebūnie netiesioginės, implicitiškos). Tai, kad juslinė patirtis gali būti traktuojama kaip kalba plačiau to žodžio prasme, prielaidų tokiam suvokimui galime aptikti būtent Merleau-Ponty juslinio suvokimo fenomenologijoje. Šis prancūzų fenomeno-

logas parodo, kad juslinė patirtis nėra tolydus, beformis srautas, bet ji jau iš karto „struktūruota“ ir reiškianti. Merleau-Ponty būtų galima priskirti žymų Jacques'o Lacano teiginį, jį parafrazuojant: „Patirtis yra struktūruota kaip kalba“. Juslinėje patirtyje, kaip ir kalboje, veikia ne iš anksto duotos substancijos, ne eidosai, ne daiktų tapatybės, bet skirtumai. Reikšmės juslinėje patirtyje randasi per skirtumus bei santykius. Šitai aiškiai matyti iš tų *Suvokimo fenomenologijos* vietų, kuriose fenomenologas aprašo, kaip mes suvokiame kokio nors daikto dydį (priklauso nuo atstumo ir nuo to, kokie daiktai jį supa) ar daikto spalvą (priklauso nuo apšvietimo ir nuo šalia esančių daiktų spalvos) (Merleau-Ponty 1945: 347–350, 352–362).

IV.

Greimą, rašantį savo paskutinę (jam dar gyvam esant pasirodžiusią) knygą *Apie netobulumą*, neabejotinai veikė dvejoja jo intelektualinės veiklos patirtis: viena vertus, bendrųjų naratyvinių reikšmės struktūrų tyrinėjimai, kuriais siekta sukonstruoti naratyvinę gramatiką, kita vertus, juslinių reikšminių darinių (paveikslų, erdvių, kūno) tyrinėjimai, kurie leido dėti pirmuosius pagrindus iki šiol nesukurtai „jusliškumo gramatikai“.

Palyginti su ankstesniais jusliškumo problematikai skirtais Greimo darbais (straipsniais „Natūraliojo pasaulio semiotikos sąlygos“, „Topologinės semiotikos link“, „Figūratyvinė semiotika ir plastinė semiotika“), knygoje *Apie netobulumą* esama nedidelio tematinio poslinkio. Juslinės semiotikos problemos joje nagrinėjamos daugiau ne iš objekto, bet iš subjekto, iš suvokiančiojo, patiriančiojo perspektyvos. Užuoat svarsčius, kaip galima semiotiškai „skaityti“ nežodinius reikšminius darinius, čia mėginama aprašyti patį tų nežodinių darinių – juslinių pasaulio konfigūracijų – suvokimą, juslinių jų „skaitymą“, atliekamą skirtingų „skaitytojų“. Kitaip sakant, į analizės centrą čia patenka *tiesioginis subjekto santykis su objektu, jų sąveika juslinėje plotmėje*. Vis dėlto čia aprašomas juslinis subjekto santykis su pasaulio objektais artimesnis Husserlio, o ne Merleau-Ponty fenomenologijai.

Aptardama šią Greimo knygą (Keršytė 2009: 44–54), iki šiol tvirtinau, jog čia veikia ne tik fenomenologinė, bet ir kita, nuo jos gerokai besiskirianti „logika“, kuri ateina iš naratyvinės semiotikos ir kurią vadinau „logocentrine“ logika, pagrįsta *turėjimo* ir *galios* principais. Taip teigti mane skatino šioje knygoje išryškėjantis intencionalumo suvokimas. Intencionalumas, kaip nukreiptumas į objektą, čia nusakomas teleologiškai: kaip apibrėžto tikslo siekimas, kaip veiksmas, kuris turi turėti iš anksto numatomą pabaigą – tai visiškas subjekto ir objekto susilieėjimas, absoliuti konjunkcija, taigi, visiškas subjekto išnykimas. Greimo aprašymuose jusliškumas pajungiamas teleologi-

jai, valios metafizikai, ir todėl tokius aprašymus vadinau veikiau „logocentriniais“ nei fenomenologiniais.

Komentuodamas literatūrinius fragmentus, Greimas kartkartėmis pateikia estetinės pagavos ar juslinio suvokimo apskritai (nesvarbu, ar tai būtų žiūra, lytėjimas ar uoslė) apibrėžimą. Ir pagava, ir suvokimas apibūdinamas kaip *konjunkcijos, susijungimo siekis*: „lytėjimas priklauso pačioms giliausioms pojūtinėms sąrangoms, jis proksemiškai išreiškia didžiausią intymumą ir kognityvinėje plotmėje rodo absoliutaus susijungimo norą“ (Greimas 2004: 31)¹⁵. Kai kur autorius vartoja ne susijungimo (konjunkcijos), bet *susiliejiimo (fusion)* sąvoką: „Krūptelėjimas, estezijos (*esthésie*) konkretizacija tokiu būdu yra paskirstyta ir subjektui, ir objektui, jis nurodo šitų dviejų aktantų sinkretizmą, žmogaus ir pasaulio akimirksninių susiliejiimą, suvienijant, pasak Descartes'o, ir sielos, ir kūno pasiją“ (Greimas 2004: 32).

Ten, kur aptinkamas absoliutaus susijungimo noras, suponuojama valia. Tad netrukus noras susijungti įgauna valios sau pajungti, absorbuoti konotacijas. Kuo toliau, tuo labiau estezės akimirkos imamos aprašinėti kaip netiesioginė subjekto ir objekto kova, kaip galių žaismas, kurio metu vienas siekia užvaldyti kitą: „nors estetinė pagava ir vienu, ir kitu atveju interpretuojama kaip susijungimas, Rilks siekiamas objektas-pasaulis, priešingai nei Tournier aprašytasis, nėra tobulumo ir saiko pasaulis, bet besaikis pasaulis, įsiveržiantis ir grasinantis ištirpdyti savyje subjektą“ (Greimas 2004: 40); „objekto ir subjekto konjunkcija arba, tiksliau, objekto atliekamas subjekto užvaldymas (*envahissement*), įsiveržimas į jį vyksta fizinėje, gryno pojūčio plotmėje [...] Šiuo atveju *esthesis* pasiekia savo (kraštutinę) ribą, ir subjekto sąmonė baigia ištirpti besaikiam pasaulyje“ (Greimas 1987: 52); „Užvaldantys „vaizdai“ apverčia galių santykį: vietoj malonumo, patiriamo *nutolus* nuo palengvintos ir blėstančios tikrovės, iliuzijos pasaulis *absorbuoja* subjektą...“ (Greimas 1987: 59).

Analizuojami literatūros fragmentai išdėliojami tokia tvarka, kad iš pradžių tarp subjekto ir jo stebimo objekto išlieka distancija („Apakimas“, „Guizzo“), bet kuo toliau, tuo labiau subjektas yra absorbuojamas jusliškai patiriamo objekto ir galiausiai pasiekia susinaikinimo ribą („Jazminų kvapas“, „Tamsos spalva“, „Ranka skruostas“). Galima būtų manyti, kad išankstinis Greimo supratimas čia niekuo dėtas, jis tiesiog analizuoja tai, ką jam pateikia literatūros kūriniai. Tačiau ne tik iš fragmentų išdėstymo, bet ir iš apibendrinimo aiškėja, kad jų parinkimas nėra atsitiktinis, o jų interpretacija plėtojama pagal vieną aiškią giją.

¹⁵ Žr. taip pat „Calvino estetika [...] remiasi huserliška juslinio suvokimo samprata, pagal kurią subjektui priklausančios „priėmimo“ struktūros (*les structures d'accueil du sujet*) projektuojamos priešais geštaltus (*Gestalten*), kurie skuba su jomis susijungti (*rejoindre*)“ (vertė N. K.) (Greimas 1987: 28) (į originalų tekstą nurodoma tose vietose, kuriose skelbtas lietuviškas vertimas yra netikslus, ir šio straipsnio autorė pateikia savąjį vertimo variantą).

Čia pateikiamas juslinio santykio tarp subjekto ir objekto modelis nėra koks nors vienas modelis tarp kitų galimų. Jis konstruojamas kaip vienintelis. Estezinis subjekto ir objekto santykis modeliuojamas kaip turintis galutinį tikslą. Tas tikslas primenamas kone kiekviename fragmente kaip siekiamybė, kurią vieni aprašomi susitikimai įgyvendina, o kiti – ne. Estezinio santykio tikslas – visiškas subjekto ir objekto susilieėjimas, absoliuti konjunkcija, taigi, visiškas subjekto išnykimas. Kaip tik dėl to paskutinę analizę, kurioje tarsi iki galo realizuojamas estezės tikslas, Greimas apibendrina taip: „Juk ar galų gale didžiausias literatūrinio – arba, plačiau, estetinio – objekto efektyvumas – subjekto priimta konjunkcija su juo nepasireiškia subjekto ištirpimu, privalomu skaitytojo-žiūrovo perėjimu per mirtį? Nesvarbu, mirtis ar gyvenimas ekstazėje – ar tai nėra išsvajotoji estezė?“ (Greimas 1987: 67).

Dabar norėčiau pakoreguoti ankstesnį savo požiūrį. Iš tiesų toks intencionalumo supratimas svetimas Merleau-Ponty, bet ne Husserlio fenomenologijai.

Nors Merleau-Ponty tvirtina, kad juslinis patyrimas vyksta beasmeniu modusu, t. y. jame dalyvaujantis subjektas, tiksliau, kūnas yra anonimiškas, savęs nesuvokiantis kaip „aš“, kaip nuo visų kitų besiskiriančio subjekto (Merleau-Ponty 1945: 249), tačiau tai nereiškia, kad subjektas visiškai ištirpsta juslinėje patirtyje ir susilieja su patiriamais daiktais. Prancūzų fenomenologas siūlo kalbėti ne apie *susilieėjimą* (tai Henri Bergsono bei jo pasekėjų perspektyva), o apie kiekvieno iš santykio partnerių (subjekto ir objekto – nors čia tie terminai pasidaro sąlygiški) buvimo būdą ir jų *komuniją, koegzistavimą, poravimąsi (accouplement)* juslinėje patirtyje: „jusliškumas [...] yra ne kas kita, kaip tam tikras buvimo pasaulyje būdas, kuris mums pasiūlomas iš tam tikro erdvės taško, ir kurį mūsų kūnas, jei tik sugeba, perima, prisiima, o pojūtis tikrąja to žodžio prasme yra komunija (*communion*)“ (Merleau-Ponty 1945: 245–246)¹⁶. Juslinę sąveiką jis aprašo kaip savotišką derinimąsi, taikymąsi, „simpatizavimą“: „Savybės apie save spinduliuoja tam tikrą buvimo būdą [...], nes jaučiantis subjektas ne postuluoja jas kaip objektus, bet simpatizuoja su jomis. [...] Jaučiantysis (*le sentant*) ir jaučiamasis (*le sensible*) nėra vienas priešais kitą kaip vienas kitam išoriniai nariai, o pojūtis nėra juslinio dalyko (*le sensible*) įsiveržimas į jaučiantįjį. Tai mano žvilgsnis palaiko (*sous-tend*) spalvą, tai mano rankos judesys palaiko objekto formą ar veikiau mano žvilgsnis poruojasi su spalva [...] ir šiuose pojūčio subjekto ir juslinio dalyko mainuose negalima pasakyti, kad vienas veikia, o kitas patiria poveikį, kad vienas suteikia prasmę (*sens*) kitam“ (Merleau-Ponty 1945: 247–248).

Įdomu, kad ir Greimo knygoje *Apie netobulumą* pasitaiko tokių vietų, kur būtent taip aprašomas juslinis subjekto santykis su objektu. Kai skyrelyje „Guizzo“ jis komentuoja Calvino fragmentą, Palomaro susitikimą su nuoga moters krūtimi jis aprašo kaip žvilgsnio derinimąsi prie iškilios kūno formos:

¹⁶ Žr. taip pat Merleau-Ponty 1945: 247.

„Estetinis objektas virsta sintaksiniu atlikėju, kuris šitaip apreikšdamas savo „įtvinkimą“ eina pasitikti subjekto-stebėtojo. Tokiu pat būdu, beje, prisiderina ir patyrimo subjektas: „žvilgsnis“, iš pradžių buvęs paprastu jo regėjimo instrumentu, pats pavirsta aktyviu subjekto įgaliotiniu, jis „priartėja“, „atsitraukia“ ir už kūniško subjekto ribų užima priimančiojo poziciją“ (Greimas 1987: 27). Tačiau netrukus šį regėjimo intencionalumo veiksmą Greimas perrašo naratyvinėmis kognityvinės plotmės kategorijomis (šiuo atveju – modaline norėjimo kategorija): „estetinė pagava atrodo kaip abipusis noras susijungti, kaip subjekto ir objekto susitikimas pusiaukelėje linkstant vienam prie kito“ (Greimas 2004: 29).

Husserlio fenomenologijai tokia intencionalumo samprata nėra svetima. Kaip tvirtina Husserlio tyrinėtojai, jo fenomenologijoje intencionalumas susijęs su tikslingumu: „Husserlio intencionalumo samprata kito. Iš pradžių Husserlis labiau pabrėžia statišką sąmonės aktų ir jų objektų koreliaciją, o vėliau plėtoja dinaminę, arba genetinę, intencionalaus pažinimo kaip tikslų ir siekių įgyvendinimo koncepciją. Vis labiau išryškinamas praktinis intencionalaus pažinimo aspektas, kurį realizuoja tranzityvaus ir teleologinio patyrimo koncepcija“ (Jonkus 2008: 69–70)¹⁷.

Juslinės patirties analize, per kurią semiotika labiausiai suartėja su fenomenologine problematika, Greimas ėmė domėtis į gyvenimo pabaigą. Gal dėl to Greimo mokiniais bei pasekėjams būtent ji tapo savotišku intelektualiniu testamentu. Dabar jusliškumo tema bene labiausiai vyrauja ir skirtingiausiai plėtojama Greimo mokyklos semiotikoje.

Gauta 2009 11 15

Priimta 2009 11 30

LITERATŪRA

- Ablali, D. 2004. „Sémiotique et phénoménologie“ in *Semiotica*, Berlin–New-York: Mouton de Gruyter, vol. 151, nr. 1/4.
- Derrida, J. 1972. *Positions*. Paris: Minuit.
- Derrida, J. 2006. *Apie gramatologiją*, vert. N. Keršytė. Vilnius: Baltos lankos.
- Descombes, V. 1979. *Le même et l'autre. Quarante-cinq ans de philosophie française (1933–1978)*. Paris: Minuit.
- Greimas, A. J. 1966. *Sémantique structurale*. Paris: Larousse.
- Greimas, A. J. 1976. «Pour une sémiotique topologique» in Greimas, A. J. *Sémiotique et sciences sociales*. Paris: Seuil.
- Greimas, A. J., Courtés J. 1979. *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, Paris: Hachette.
- Greimas, A. J. 1979. «Pour une sémiotique topologique» in *Sémiotique de l'espace*. Paris: Denoël/Gonthier.
- Greimas, A. J. 1983. *Du sens II*. Paris: Seuil.
- Greimas, A. J. 1984. «Sémiotique figurative et sémiotique plastique», *Actes Sémiotiques*, vol. VI, nr. 60.
- Greimas, A. J. 1987. *De l'imperfection*. Périgueux: Fanlac.
- Greimas, A. J. 1989. *Semiotika*. Vertė R. Pavilionis. Vilnius: Mintis.

¹⁷ Šių teiginių argumentus žr. Jonkus 2008: 65, 66, 68.

- Greimas, A. J. 2004. *Apie netobulumą*. Vertė S. Žukas. Vilnius: Baltos lankos.
- Greimas, A. J. 2005. *Struktūrinė semantika*. Vertė K. Nastopka. Vilnius: Baltos lankos.
- Greimas, A. J. 2006. „Figūratyvinė semiotika ir plastinė semiotika“. Vertė K. Nastopka, R. Čepaitienė, G. Lidžiuvienė. *Baltos lankos*, nr. 23, p. 71–98.
- Hjelmslev, L. 1968. *Prolegomènes à une théorie du langage*. Paris: Minuit.
- Hjelmslev, L. 1971. „La stratification du langage“ in *Essais linguistiques*. Paris: Minuit.
- Jonkus, D. 2008. „Intencionalumo struktūra ir genezė Husserlio fenomenologijoje“, *Problemos*, nr. 73, p. 60–71.
- Keršytė, N. 2009. „A. J. Greimo semiotika teksto ir juslinės patirties analizės kryžkelėje“, *Filosofija. Sociologija*, t. 20, nr. 1, p. 44–53.
- Landowski, E. 2004. „Skaitymo išbandymas“. Vertė N. Keršytė. *Baltos lankos*, nr. 20, p. 91–119.
- Landowski, E. 2005a. „Drugys Jano veidu“ (įvadas) in A. J. Greimas, *Struktūrinė semantika*. Vertė K. Nastopka. Vilnius: Baltos lankos.
- Landowski, E. 2005b. „In memoriam Pauliui Ricœurui“. Vertė N. Keršytė. *Naujasis Židinys*, nr. 6, p. 280–282.
- Merleau-Ponty, M. 1945. *Phénoménologie de la perception*. Paris: Gallimard.
- Ricœur P. 1992. „Tarp hermeneutikos ir semiotikos“. Vertė B. Bredelytė, A. Sverdiolas, S. Žukas. *Baltos lankos*, nr. 2, p. 21–38.
- Ricœur, P. 2000. *Interpretacijos teorija: diskursas ir reikšmės perteklius*. Vertė R. Kalinauskaitė, G. Lidžiuvienė. Vilnius: Baltos lankos.
- Saussure, F. de. 1969. *Cours de linguistique générale*. Paris: Payot.

Nijolė Keršytė

LE „MARIAGE“ DU STRUCTURALISME ET DE LA
PHÉNOMÉNOLOGIE DANS LA SÉMIOLOGIE DE GREIMAS

RÉSUMÉ

Cet article vise à dépasser certains « mythes » propres au monde intellectuel et académique. D’abord celui qui fait du structuralisme et de la phénoménologie deux modes de pensée contraires et incompatibles. Ensuite, celui relatif à la sémiotique vue comme une théorie linguistique qui se limite à l’analyse des textes. Nous montrerons que dès le début, la sémiotique s’est constituée comme une théorie du sens qui vise à englober toutes les constructions signifiantes : autant celles de caractère verbal que celles d’ordre non-verbal (par exemple, la peinture, l’espace, le corps). Ainsi, à côté de la grammaire narrative, est apparue une sémiotique du monde sensible. Cette orientation de la sémiotique a permis un rapprochement entre l’analyse structurale et l’analyse phénoménologique. A partir de ces faits historiques, souvent délibérément ignorés, nous réfléchirons sur les conditions de ce rapprochement entre perspectives d’analyse jusqu’à présent opposées.

MOTS CLÉS: sémiotique, structuralisme, phénoménologie, grammaire narrative, sémiotique sensible, Greimas, Merleau-Ponty.